

Original Research Paper

MƏMMƏD ARAZ ƏSƏRLƏRİNDƏ PEDAQOJİ İDEYALAR VƏ ONLARIN TƏLİM-TƏRBIYƏ PROSESİNDƏ ROLU

Sevda Kərimova

<https://orcid.org/0009-0007-7281-5048>

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 08.10.2026

Revised: 19.10.2026

Accepted: 27.10.2026

*Corresponding Author: Sevda Kərimova, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
Email: sevdakarimova@ndu.edu.az

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın görkəmli şairi Məmməd Arazın yaradıcılığında əks olunan pedaqoji ideyalar, mənəvi-əxlaqi tərbiyə məsələləri və onların şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri araşdırılır. Şairin əsərlərində vətənpərvərlik, milli özünüdərk, insan ləyaqəti, mənəvi məsuliyyət, əməksevərlik və estetik tərbiyə ilə bağlı ideyalar pedaqoji baxımdan təhlil edilir. Məqalədə bədii ədəbiyyatın gənc nəslin dünyagörüşünün formalaşmasında, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığının möhkəmləndirilməsində və müstəqil düşünmə qabiliyyətinin inkişafında rolu əsaslandırılır. Məmməd Arazın poetik irsinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərində, sinifdən xaric tədbirlərdə və mənəvi tərbiyə işində istifadəsinin metodik imkanları müəyyən edilir. Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, şairin əsərlərinin məqsədyönlü öyrənilməsi təlim və tərbiyənin vəhdətinin təmin olunmasına, şagirdlərin mənəvi və estetik inkişafına, vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşmasına mühüm töhfə verə bilər.

Açar sözlər: Məmməd Araz, pedaqoji ideyalar, mənəvi-əxlaqi tərbiyə, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlər, şəxsiyyətin formalaşması, bədii ədəbiyyat, təlim-tərbiyə prosesi

GİRİŞ

Müasir təhsil sisteminin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri gənc nəslin yalnız elmi biliklərə yiyələnməsini deyil, eyni zamanda mənəvi cəhətdən yetkin, milli-mənəvi dəyərlərə bağlı, vətənpərvər, məsuliyyətli və müstəqil düşünmə qabiliyyətinə malik şəxsiyyətlər kimi formalaşmasını təmin etməkdir. Bu baxımdan bədii ədəbiyyat, xüsusilə də poeziya mühüm tərbiyəvi vasitələrdən biri hesab olunur. Bədii əsərlər insanın emosional aləminə təsir göstərməklə onun həyata, cəmiyyətə, vətənə və digər insanlara münasibətinin formalaşmasına şərait yaradır.

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Məmməd Arazın yaradıcılığı milli düşüncənin, vətən sevgisinin, insan ləyaqətinin və mənəvi məsuliyyətin bədii ifadəsi ilə səciyyələnir. Şairin əsərlərində doğma torpağa bağlılıq, xalqın tarixi yaddaşı, milli kimlik, insanın cəmiyyət

qarşısında borcu və mənəvi seçimləri mühüm yer tutur. Bu xüsusiyyətlər onun ədəbi irsinin yalnız estetik deyil, həm də pedaqoji əhəmiyyətini müəyyənləşdirir.

Məmməd Arazın əsərlərində pedaqoji ideyalar ayrıca nəzəri sistem şəklində təqdim edilməyə də, şairin insan, vətən, xalq, mənəviyyat və həyat haqqında düşüncələrində mühüm tərbiyəvi məzmun ifadə olunur. Onun poeziyası oxucunu mənəvi dəyərlər haqqında düşünməyə, öz mövqeyini müəyyənləşdirməyə və cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini dərk etməyə yönəldir.

Məqalənin məqsədi Məmməd Arazın bədii yaradıcılığında əks olunan pedaqoji ideyaları müəyyənləşdirmək, onların mənəvi-əxlaqi tərbiyə və şəxsiyyətin formalaşmasındakı əhəmiyyətini əsaslandırmaq, eləcə də şairin əsərlərindən müasir təlim-tərbiyə prosesində istifadə imkanlarını göstərməkdir.

Məmməd Araz yaradıcılığının ideya-məzmun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən başlıca istiqamətlərdən biri insan və cəmiyyət münasibətlərinin bədii təhlilidir. Şairin əsərlərində insanın mənəvi dəyəri, milli kimliyi, ictimai məsuliyyəti və həyat qarşısında mövqeyi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu ideyalar oxucunu yalnız bədii mətnin məzmununu anlamağa deyil, həm də öz davranışına və mənəvi mövqeyinə tənqidi yanaşmağa sövq edir.

Şairin yaradıcılığında vətən mövzusu xüsusi yer tutur. “Azərbaycan – dünyam mənim” əsərində vətən anlayışı insanın mənəvi varlığı, milli mənsubiyyəti və həyat dəyərləri ilə əlaqəli şəkildə təqdim olunur. Vətən sevgisi burada yalnız doğma torpağa bağlılıqla məhdudlaşmır, xalqın tarixinə, dilinə, mədəniyyətinə və mənəvi irsinə münasibəti də əhatə edir. Bu ideyaların təlim prosesində öyrənilməsi şagirdlərin milli özünüdərk hissinin inkişafına və vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşmasına kömək edə bilər.

Məmməd Arazın poeziyasında insanın mənəvi məsuliyyəti də diqqətəlayiq məsələlərdəndir. Şairin bədii düşüncəsində şəxsiyyətin dəyəri onun yalnız şəxsi nailiyyətləri ilə deyil, mənəvi mövqeyi, vicdanı və cəmiyyətə münasibəti ilə də əlaqələndirilir. Bu yanaşma şagirdlərdə dürüstlük, məsuliyyət, ədalətlik və insan ləyaqətinə hörmət kimi keyfiyyətlərin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradır.

Şairin yaradıcılığında təbiət obrazları da mühüm ideya yükü daşıyır. Təbiət təsvirləri doğma torpaq, insanın daxili aləmi və həyat haqqında düşüncələrlə əlaqələndirilir. Bu xüsusiyyətlər bədii mətnlərin təhlili zamanı insanla təbiət arasındakı münasibətlərin müzakirəsinə, ətraf mühitə qayğı və ekoloji məsuliyyət haqqında düşüncələrin formalaşdırılmasına imkan verir.

Beləliklə, Məmməd Araz yaradıcılığının pedaqoji əhəmiyyəti onun əsərlərində insanın mənəvi inkişafına, milli özünüdərkə, ictimai məsuliyyətə və həyat hadisələrinin şüurlu qiymətləndirilməsinə istiqamət verən ideyaların mövcudluğu ilə müəyyən olunur.

Müasir pedaqoji yanaşmada təlim və tərbiyənin vəhdəti mühüm prinsip hesab olunur. Bu baxımdan bədii əsərlərin öyrənilməsi yalnız ədəbi biliklərin mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də şagirdlərin emosional, mənəvi və intellektual inkişafına yönəlməlidir. Məmməd Arazın yaradıcılığı bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün zəngin imkanlara malikdir.

Şairin əsərlərinin tədrisində ilk növbədə mətnin ideya-məzmun təhlilinə diqqət yetirilməlidir. Şagirdlər əsərin əsas ideyasını müəyyənləşdirməli, müəllifin mövqeyini izah etməli, bədii ifadə vasitələrini araşdırmalı və mətnlə bağlı şəxsi fikirlərini əsaslandırmalıdırlar. Məsələn, “Azərbaycan – dünyam mənim” əsərinin təhlili zamanı vətən anlayışının hansı bədii vasitələrlə ifadə olunduğu, milli kimliyin şairin düşüncəsində hansı mənə daşdığı və bu ideyaların müasir həyatla əlaqəsi müzakirə edilə bilər.

Müzakirə və debatlar şagirdlərin tənqidi düşünmə və kommunikativ bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Müəllim əsərin ideyası ilə bağlı problemli suallar verə, şagirdləri qruplara ayıra və onların fərqli mövqelərini əsaslandırmalarını tələb edə bilər. Belə fəaliyyətlər qarşılıqlı hörmət, dinləmə mədəniyyəti və fikir mübadiləsi bacarıqlarının inkişaf etdirir.

Yaradıcı tapşırıqların tətbiqi də mühüm metodik əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərə əsərin ideyası əsasında esse yazmaq, şeirdəki fikirləri müasir həyat hadisələri ilə müqayisə etmək, bədii qiraət hazırlamaq və mövzuya uyğun təqdimat yaratmaq tapşırıqlarıdır. Bu üsullar onların yaradıcı təfəkkürünü, yazılı və şifahi nitqini, müstəqil fikir ifadə etmək bacarığını inkişaf etdirir.

Məmməd Arazın yaradıcılığından sinifdən xaric tədbirlərdə də istifadə etmək mümkündür. Ədəbi-bədii gecələr, şeir müsabiqələri, kitab müzakirələri və şairin yaradıcılığına həsr olunmuş təqdimatlar şagirdlərin ədəbiyyata marağını artırır. Bu tədbirlərin məzmununa yalnız şeirlərin bədii qiraəti deyil, həm də əsərlərin ideya və tərbiyəvi xüsusiyyətlərinin müzakirəsi daxil edilməlidir.

Fənlərarası əlaqələrin qurulması şairin yaradıcılığının pedaqoji imkanlarını genişləndirir. Vətən, tarix, təbiət və milli mədəniyyət mövzularının tarix, musiqi, təsviri incəsənət və vətəndaşlıq tərbiyəsi ilə əlaqələndirilməsi şagirdlərin biliklərini sistemləşdirməyə kömək edir. Rəqəmsal kitabxanalar, audioqiraət materialları və elektron təqdimatlar isə şairin irsinin daha əlçatan formada öyrənilməsinə şərait yaradır.

Ədəbi mətnlərin tərbiyəvi təsirinin qiymətləndirilməsi zamanı yalnız şagirdlərin əsərin məzmununu yadda saxlaması nəzərə alınmamalıdır. Onların fikirlərini əsaslandırması, mətnə istinad etməsi, müxtəlif mövqeləri müqayisə etməsi və mənəvi problemləri təhlil etməsi də qiymətləndirilməlidir. Bu yanaşma təlimin nəticələrini daha əhatəli müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Beləliklə, Məmməd Araz yaradıcılığının təlim-tərbiyə prosesində səmərəli istifadəsi üçün mətn təhlili, müzakirə, debat, yaradıcı yazı, layihə işi və fənlərarası əlaqələrdən məqsədyönlü istifadə

edilməsi vacibdir. Bu üsulların seçilməsi şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri, hazırlıq səviyyəsi və təlim məqsədləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

NƏTİCƏ

Aparılmış nəzəri təhlil göstərir ki, Məmməd Arazın bədii yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, zəngin pedaqoji və tərbiyəvi imkanlara malikdir. Şairin əsərlərində vətənpərvərlik, milli özünüdərk, insan ləyaqəti, mənəvi məsuliyyət, təbiətə münasibət və estetik düşüncə kimi məsələlər mühüm yer tutur. Bu ideyalar gənc nəslin mənəvi dünyasının zənginləşdirilməsi və şəxsiyyət kimi formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətliyədir.

Araşdırma əsasında müəyyən olunur ki, Məmməd Araz yaradıcılığının pedaqoji məzmunu əsasən vətənpərvərlik tərbiyəsi, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin inkişafı, estetik zövqün formalaşdırılması və müstəqil düşüncə bacarıqlarının təşviqi istiqamətlərində özünü göstərir.

Şairin əsərlərinin təlim prosesində öyrənilməsi şagirdlərin ədəbi biliklərini zənginləşdirməklə yanaşı, onların öz mövqelərini əsaslandırmaq, mənəvi problemləri təhlil etmək və bədii mətnlərdən nəticə çıxarmaq bacarıqlarını inkişaf etdirə bilər. Bu məqsədlə müəllimlərin mətn təhlili, müzakirə, debat, yaradıcı tapşırıqlar və layihə əsaslı fəaliyyətlərdən istifadə etməsi məqsədəuyğundur.

Nəticə etibarilə, Məmməd Arazın poetik irsinin pedaqoji baxımdan öyrənilməsi təlim və tərbiyənin vəhdətinin təmin edilməsinə, milli-mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsinə və şagirdlərin mənəvi-estetik inkişafına xidmət edə bilər. Şairin əsərlərinin məqsədyönlü tədrisi ədəbiyyatın tərbiyəvi potensialının üzə çıxarılması və müasir təhsil prosesinin zənginləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanunu. Bakı.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı, 2013.
3. Məmməd Araz. *Seçilmiş əsərləri*. Bakı.
4. Məmməd Araz. *Azərbaycan – dünyam mənim*. Şeirlər.
5. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası üzrə dərslik və metodik vəsaitlər.
6. Pedaqogika və şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi üzrə elmi-metodik mənbələr.
7. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin ədəbiyyatın tədrisi və tərbiyə işi üzrə metodik materialları.

ABSTRACT

PEDAGOGICAL IDEAS IN THE WORKS OF MAMMAD ARAZ AND THEIR ROLE IN THE TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS

Sevda Karimova

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

This article examines the pedagogical ideas reflected in the works of Mammad Araz, a distinguished Azerbaijani poet, as well as issues of moral and ethical education and their influence on personality development. The ideas related to patriotism, national self-awareness, human dignity, moral responsibility, diligence, and aesthetic education expressed in the poet's works are analyzed from a pedagogical perspective. The article highlights the role of literary works in shaping the worldview of the younger generation, strengthening their commitment to national and moral values, and developing their independent thinking skills. It also identifies methodological approaches to incorporating Mammad Araz's poetic legacy into Azerbaijani language and literature lessons, extracurricular activities, and moral education practices. The findings indicate that the purposeful study of the poet's works can make a significant contribution to integrating teaching and education, promoting students' moral and aesthetic development, and fostering a sense of civic responsibility.

Keywords: *Mammad Araz, pedagogical ideas, moral and ethical education, patriotism, national and moral values, personality development, literature, teaching and educational process*

